

Valter Cvijić

PRIVATIZACIJA IN POLITIČNA EKONOMIJA KORUPCIJE V POSTSOCIALISTIČNI SRBIJI

IZVLEČEK

Pričujoči prispevek obravnava zgodovino, politične pogoje in učinke privatizacije v tranzicijski Srbiji. Besedilo osvetli ključne akterje, vlogo formalnih institucij in posledice koruptivnih praks. Uradni diskurz transparentnosti, ekonomske učinkovitosti, »duha podjetne družbe« in »depolitizacije gospodarstva« se je materializiral v izrazito centraliziranem in politično nadzorovanem modelu privatizacije. Prispevek ob teoretskih prispevkih o vlogi rentništva v svetovni ekonomiji in perifernem kapitalizmu premišljuje sistemsko logiko privatizacijske korupcije, pri čemer pokaže, da je moralni narativ o anomalčnosti korupcije problematičen, saj zanemara pomembno vlogo kriminalnega kapitala v procesu srbske privatizacije, po drugi strani pa isti narativ provincializira paradigmo rentništva v sodobnem kapitalizmu. KLJUČNE BESEDE: Srbija, privatizacija, korupcija, renta, družbena podjetja

Privatisation and the Political Economy of Corruption in Post-Socialist Serbia

ABSTRACT

The article examines the history, political conditions and effects of privatisation in transitional Serbia. The key actors, role of formal institutions and consequences of corruptive practices are highlighted. The official discourse of transparency, economic efficiency, 'spirit of entrepreneurial society' and 'depoliticisation of the economy' has led to a highly centralised and politically controlled model of privatisation. By drawing on theoretical contributions on the role of rent-seeking in the world economy and peripheral capitalism, the article reflects on the systemic logic of the extended corruption in Serbian privatisation, showing that the moral narrative on the incongruousness of corruption is problematic since, on one hand, it neglects the important role played by criminal capital while, on the other, it provincialises the rent-seeking paradigm in contemporary capitalism.

KEY WORDS: Serbia, privatisation, corruption, rent, social enterprises

1 Uvod

Pričujoči prispevek obravnava zgodovino, institucionalni okvir ter ekonomske in družbene razsežnosti privatizacije. Gre za poskus kritične študije tranzicijskega lastninenja v postjugoslovanskem kontekstu oziroma osvetlitve strukturnih, političnih in socialnih razsežnosti privatizacije na primeru postsocialistične Srbije. V besedilu bomo najprej obravnavali politične pogoje, ki so določili dinamiko privatizacije v posameznih obdobjih. Nato bomo predstavili ekonomske in socialne učinke privatizacije, pri čemer bomo te učinke skušali razumeti v odnosu do ideološke pozicije, ki si je kot cilj privatizacije zadala transparentno in ekonomsko učinkovito transformacijo v tržno kapitalistično družbo. V nadaljevanju bomo prek posameznih primerov privatizacije družbenih podjetij pokazali na paradigmatične prakse, kot sta izčrpavanje podjetij in izvajanje strateških stečajev, ki so omogočile lastninsko koncentracijo in prevzeme podjetij s strani favoriziranih kupcev. Te koruptivne prakse so praviloma vodile bodisi k množičnemu odpuščenju zaposlenih ali k bankrotu gospodarskih subjektov. Na koncu bomo celokupne učinke privatizacije utemeljevali na pristopih, ki zavračajo moralni narativ epizodičnosti in personalizacije v politični korupciji. Na podlagi strukturnih pristopov, ki privatizacijo umeščajo v širši kontekst kapitalistične transformacije, bomo skušali pokazati na konstitutivnost korupcije v izgradnji perifernega kapitalizma.

2 Zgodovina privatizacije v Srbiji

Ob koncu osemdesetih je t. i. Markovićeve reforme spremljalo sprejetje več zakonov,¹ ki so naznanili konec samoupravnega modela in prehod v tržno ekonomijo. Institucija in organi samoupravljanja so bili z reformami ukinjeni, pravni okvir pa je narekoval, da lastninenje pospremi institucionalno preoblikovanje upravljanja podjetij. S tem se podjetja, organizirana po sistemu združenega dela, preoblikujejo v delniške družbe in družbe z omejeno odgovornostjo (World Bank 1991: 5). A reforme, zastavljene na ravni zvezne države, so se kaj kmalu ustavile zaradi razpada SFRJ in procesa osamosvajanja posameznih republik, ki so politiko privatizacije odtlej oblikovale na republiški ravni.

Poglaviti razlog, ki je v takratni Zvezni republiki Jugoslaviji (ZRJ) onemogočil nadaljevanje reform, implementiranih ob koncu osemdesetih let, je izbruh državljanske vojne. Srbija je bila, bodisi posredno bodisi neposredno, vključena v vse konflikte na ozemlju nekdanje SFRJ. Vojna je močno obremenila državni proračun ZRJ. Predvsem vojna v Bosni in Hercegovini je zahtevala visoko stopnjo državnih izdatkov, saj je ZRJ z vojaškimi, ekonomskimi in humanitarnimi sredstvi podpirala Republiko srbsko. Za vojni podvig je oblast namenila približno 40 % bruto družbenega proizvoda (Teokarević 1998: 330), kar je močno prispevalo k proračunskemu primanjkljaju ter hiperinflaciji v letih 1992 in 1993 (Uvalić 2010: 49–50). Neposreden učinek vpletenosti Srbije v te vojne so bile mednarodne sankcije zoper ZRJ med letoma 1992 in 1995, ki so nacionalnemu gospodarstvu povzročile izjemno škodo, in sicer predvsem zaradi omejene uvozne aktivnosti, s katero

1. Glej Službeni list SFRJ 84/89; Službeni list SFRJ 46/90.

se je ustavila modernizacija obstoječih industrijskih kapacitet. To je celotne industrijske sektorje pahnilo v tehnološko nazadovanje (ibid.: 53). Oblast je bila zaradi ohranitve socialnega miru in lastne politične legitimnosti v času vojne primorana izbrati model omejene in počasne privatizacije. Poudarek je bil na modelu »insajderske privatizacije« oziroma prenosu lastnine med zaposlene znotraj podjetja. V izbiri tega modela, ki je nastopil z republiškim zakonom iz leta 1991,² je mogoče razbrati jasno kontinuiteto z modelom privatizacije, ki jo je predvideval že zvezni zakon iz leta 1989. Po zveznem zakonu je privatizacija potekala predvsem na način distribucije delnic in dokapitalizacije, četudi je bila v pravnoformalnem smislu prodaja zunanjim kupcem možna. Zakon torej ni predvideval popolnega prehoda od družbene k zasebni lastnini, saj naj bi »večji del podjetij praviloma ostal v družbeni lasti« (Balunović 2015: 95). Do leta 1991 je bilo prodanih zgolj devet podjetij, po modelu notranje privatizacije pa približno 11 % družbene lastnine oziroma 33,17 % deleža vseh podjetij, ki so imela po zakonu možnost privatizacije (Zec v ibid.: 95). Vendar so hkrati določene modifikacije v republiškem zakonu poskrbele za upočasnitev in omejitev privatizacije v zgodnjih devetdesetih letih. Ta zakon je predvideval omejitve števila podjetij, ki so bila odprta za privatizacijo. Hkrati je razveljavil nekatere izmed privatizacij, ki so potekale v skladu z zveznim zakonom iz leta 1989. Republiški zakon je tako po eni strani delež delnic podjetja, ki so bile na voljo za odkup, omejil na vsega skupaj 50 %. Po drugi strani pa je vzpostavil tudi manj ugodne pogoje za notranje odkupe delnic.³ Do leta 1993 je bilo po republiškem zakonu prodanih 171 podjetij, z distribucijo delnic in dokapitalizacijo oziroma notranjo privatizacijo pa privatiziranih 578 podjetij (Zec v ibid.: 97). Že naslednje leto je sledil nov zakon, s katerim je bila privatizacija, izvedena v času inflacije, praktično izničena. Po revalorizaciji se je delež delničarskega kapitala v celotnem kapitalu zmanjšal s 43 % na 2,91 % (Đorđević v ibid.). Zadnji zakon, ki je bil sprejet v devetdesetih letih, je zakon iz leta 1997.⁴ Ta je predvideval nadaljevanje modela neobvezne notranje privatizacije, značilnega za privatizacijo v celotnem obdobju devetdesetih let. Zaposleni so po tem zakonu lahko v dinarski protivrednosti uveljavljali pravico do odkupa delnic v nominalni vrednosti 400 nemških mark za vsako leto delovne dobe, medtem ko so zavarovani poljedelci lahko uveljavljali pravico do odkupa delnic na »osnovi vpisa za vsako polno leto staža zavarovanja«, nezavarovani kmetje pa v vrednosti »povprečne nominalne vrednosti delnic, ki jih uresničujejo zavarovani poljedelci« (Službeni glasnik RS 32/97). Privatizacija po zakonu iz leta 1997 je bila sprožena v 350 podjetjih, dokončana pa v manj kot osemnajstih podjetjih. Za privatizacijo velikih državnih podjetij je bila potrebna posebna odobritev s strani vlade Srbije, kar je pomenilo, da so bila z izjemno delne privatizacije Telekomu Srbije večja državna podjetja praktično izključena iz procesa privatizacije.

Vlada, ki je nastala po padcu Miloševićevega režima, je leta 2001 zaustavila privatizacijo po modelu iz leta 1997. Novi zakon o privatizaciji je, kot opozarja Drašković,

2. Glej Službeni glasnik RS 48/91; Službeni glasnik RS 75/91.

3. Republiški zakon je popust za zaposlene zmanjšal s 30 %, kot je predvideval zvezni zakon, na 20 %, rok odplačila pa je zmanjšal za polovico (Balunović 2015: 96).

4. Glej Službeni glasnik RS 32/97.

poudarjal izrazito »antiinsajderske« modele odkupa (Drašković 2010: 9). Kot cilj privatizacije je zakon v 2. členu opredelil ustvarjanje pogojev za razvoj gospodarstva in socialne stabilnosti, varovanje državljanov, fleksibilnost in oblikovanje cen v skladu s tržnimi pogoji (Službeni glasnik RS 38/01). Vlada je izbrala diametralno nasprotje načela avtonomne transformacije podjetij, ki je obveljalo v devetdesetih letih. Odtlej je bila privatizacija obvezna za vsa podjetja. Družbeno lastnino je torej vlada z zakonom centralizirala in se na ta način »brez neposredne nacionalizacije razglasila za *de facto* lastnika večinskega paketa družbenega kapitala« (Drašković 2010: 9). Družbena podjetja – oziroma »subjekti privatizacije« – so bila primorana k sprožitvi procesa privatizacije v štirih letih. Če se to ne bi zgodilo, bi privatizacijo sprožila novonastala Agencija za privatizacijo Republike Srbije (AP). Po eni strani je koncentracijo nadzora nad družbeno lastnino vlada upravičevala kot sredstvo za »polnjenje« državnega proračuna. Zakon je predvideval, da se s prodajo večinskega deleža (70 %) domačemu ali tujemu kupcu izkupiček prodaje prenese neposredno v državni proračun. To je nadgrajevala obljuba, da bo vlada s koncentracijo nadgradila izključevalnost oziroma ozkoizolirano naravnost modela iz devetdesetih let. Vendar je to pomenilo tudi, da je vlada v zakonu do neke mere obdržala in modificirala načelo socialne pravičnosti v privatizaciji. Tako se po zakonu s prodajo družbenega podjetja prek licitacije 30 % kapitala v obliki delnic prenese med zaposlene ali bivše zaposlene, medtem ko se pri prodaji prek javne ponudbe 15 % kapitala prenese med zaposlene v obliki delnic, 15 % pa pripade privatizacijskemu registru. Delnice iz tega registra so bile »kasneje prodane s posredovanjem na finančni borzi«, zapiše Drašković, »dohodki od prodaje pa v denarni obliki razdeljeni med polnoletne državljanke z delovnim stažem v državnem ali družbenem sektorju« (ibid.: 14). V odnosu do regulativno-institucionalnega okvira je vlada ustanovila več teles, kot so Delniški sklad (*Akcioni fond*, op. p.), Centralni register za vrednostne papirje (*Centralni register za hartije od vrednosti*, op. p.) in že prej omenjena AP. Slednja je odigrala osrednjo vlogo v postopku privatizacije. Pooblaščenca je bila za sprožitev postopka privatizacije ter njegovo izvajanje in nadzor, kot tudi za oceno kapitala, usklajevanje postopkov s predpisi ter za nadzor nad finančnimi prilivi in morebitno distribucijo, če je bila Agencija pogodbeni stran (Službeni glasnik RS 38/01).

3 Bilanca stanja

Do leta 2004 je bilo po podatkih AP v Srbiji vsega skupaj privatiziranih 1947 družbenih podjetij. Približno 40 % podjetij je bilo privatiziranih po zakonu iz leta 1997, preostalih 60 % pa po novem zakonu iz leta 2001. Do leta 2009 so številke še nekoliko rasle – AP je v sedmih letih na prodaj ponudila 3471 podjetij, prodanih pa je bilo 2505 oziroma 72 % družbenih podjetij. Skupno število zaposlenih v družbenih podjetjih je znašalo 357.584. Delež zaposlenih je pravzaprav višji pri starem zakonu (58 %), kar gre pripisati predvsem dejstvu, da so takratne akterje pri odkupu podjetij zanimala predvsem večja podjetja. V odnosu do stopnje zaposlitve v podjetjih se kažejo bistvene razlike med zakonoma. Po zakonu iz leta 1997 se je stopnja zaposlitve zmanjševala za 10–20 % v dveh letih po privatizaciji. Z novim zakonom pa je leto po privatizaciji stopnja zaposlitve padla za 35

% in 45 % v odnosu do prvega leta: »Če upoštevamo obdobje 2000–2004, se je zaposlitev zmanjšala v vseh skupinah. Vendar se je hitreje zmanjšala v podjetjih, privatiziranih po zakonu iz leta 2001. Zaposlenost v podjetjih, privatiziranih po zakonu iz leta 1997, se je zmanjšala za 28 % od leta 2000, medtem ko se je v podjetjih, privatiziranih v letu 2002, število zaposlenih skorajda prepolovilo« (Agencija za privatizacijo 2005: 36). V začetnem obdobju vala privatizacije, med letoma 2002 in 2008, je bilo v povprečju letno privatiziranih 320 podjetij, med 2009 in 2011 pa letno 47 podjetij (Arsić v Balunović 2015: 106). Do februarja 2010 je AP razveljavila 510 pogodb o prodaji oziroma približno 20 % vseh privatizacij (Drašković 2010: 15).

Upoštevajoč, da se je vlada zavezala politiki »optimizacije gospodarstva«, ni presenetljivo, da je zaradi politike dezinvestiranja sledil kolaps v »nerentabilnih« industrijskih panogah. Število ljudi, ki so v privatizaciji izgubili zaposlitev, se giblje okoli 400.000, največ v tekstilni industriji (pribl. 67.000 brezposelnih) in kmetijstvu (pribl. 62.000 brezposelnih) (Balunović 2015: 103). Srbijo je s privatizacijo zajel sunkovit proces deindustrializacije in poudarjanja medregijskih razlik. Učinki so najbolj opazni na mejnih območjih, v južni in vzhodni Srbiji. Drži seveda, da množične brezposelnosti, socialnega razslojevanja in osiromašenja velikega dela prebivalstva ni mogoče pripisati izključno privatizaciji po zakonu iz leta 2001. S tem bi zanemarili niz dejavnikov, ki so v daljšem obdobju močno načeli stanje gospodarstva – razpad jugoslovanskega trga, mednarodne sankcije, recesije itd. Vendar bi bilo istočasno napačno izhajati iz predpostavke, ki so jo zagovarjali ideologi privatizacije, in sicer da je privatizacija zgolj obelodanitev »realnega« oziroma neizbežnega stanja gospodarstva, čemur naj bi sledilo »zdravljenje bolezni«. Mnenje, da je privatizacija prizadela zgolj zaposlene v nerentabilnih podjetjih (oziroma segment »fiktivno zaposlenih«), ne drži. Na udaru je bilo praktično celotno gospodarstvo, saj so posledice privatizacije utrpela tudi podjetja, ki bi tržno transformacijo lahko preživela. Socialno-ekonomski svet Republike Srbije (SES) je v raziskavi iz leta 2011 zapisal, da je v valu privatizacije, ki se je zaustavil leta 2010, delo v družbenih podjetjih izgubilo 74 % vseh zaposlenih in da pri vsem tem ni šlo za »porast produktivnosti, temveč za ugašanje podjetij« (Socialno-ekonomski svet 2011: 85).

Drastično zmanjšanje števila zaposlenih v postprivatizacijskih podjetjih sta spremljala tudi kratenje delavskih pravic in vedno večja socialna negotovost tistih, ki so po privatizaciji podjetij uspeli obdržati zaposlitev: »Število podjetij, ki delavce zaposlujejo za določen čas, raste, medtem ko se delež sindikalno organiziranih delavcev v njihovem skupnem številu zmanjšuje, kljub temu da smo priča dogodkom, ki vse bolj kličejo k solidarnosti« (ibid.: 83). S privatizacijo so kolektivne pogodbe kot temeljni akt, ki določa pravice, obveze in odgovornosti delovnega odnosa, za delavce postale manj ugodne v vsakem četrtem podjetju, medtem ko so boljše kot pred privatizacijo šele v vsakem osmem podjetju. Splošnejša slika kaže, da se je število kolektivnih pogodb v primerjavi z obdobjem neposredno pred privatizacijo zmanjšalo za 20 %.

Avtorji raziskave opozarjajo, da je sprejemanje splošnega zaključka o višjih plačah kot učinku privatizacije »še bolj tvegano kot vprašanje stopnje zaposlenosti«, saj v praksi višje plače pomenijo zmanjševanje delovnih mest (ibid: 86). Denar, »prihranjen« z znatnim odpuščanjem zaposlenih, se preliva v višje plače tistih, ki obdržijo delovna

mesta. Privatizirana podjetja, v katerih delodajalec redno izplačuje plače, so tudi tista, v katerih so plače najvišje. V posameznih podjetjih, kjer so plače nižje, se je dogajalo, da so podjetja praktično v istem trenutku, ko je bilo podjetje privatizirano, prenehala redno izplačevati plače zaposlenim. Splošno visoka stopnja brezposelnosti je poglavitni dejavnik, ki povzroča nižanje plač. Z odpuščanjem se torej v posameznih primerih plače resda zvišujejo, vendar širša slika kaže, da strm porast brezposelnosti in nastajanje ogromne rezervne armade delovne sile, ki spremlja uveljavljanje tržne reforme, deluje tudi kot taktika socialno-političnega nadzora, ki delodajalcem omogoča nižanje plač v privatiziranih podjetjih.

Ekonomski izkupiček privatizacije je skromen – prihodki od prodaje v višini med 2,6 in 2,9 milijarde evrov, pogodbene obveze k investiranju v višini 1,4 milijarde evrov in obvezni socialni programi v višini 277 milijonov evrov (Drašković 2010: 15). Privatizacija torej poleg precejšnjega poslabšanja socialnega položaja večine delavcev ni dosegla niti predvidenih ekonomskih učinkov. Učinki privatizacije negirajo ideološko mantra o optimizaciji in učinkovitosti privatizacije v pogojih večinskega lastništva. Temu pritrjuje podatek iz raziskave, ki pravi, da se je obseg izkoriščenosti proizvodnih kapacitet podjetja po privatizaciji dejansko zmanjšal, medtem ko se je izvoz znatno povečal. Šele v vsakem četrtem podjetju je kupec v podjetje vlagal več, kot je predvideno s pogodbo o privatizaciji, medtem ko v vsakem petem podjetju kupec sploh ni vlagal oziroma je »celo odtujil lastnino« (ibid.: 44).

4 Izčrpavanje podjetij

Mnogi kupci podjetij niso sodelovali v privatizaciji kot podjetniški subjekti oziroma zato, ker bi jih motivirala obuditev in širitev proizvodne kapacitete podjetij. Projekt privatizacije je bil formalno predstavljen kot uskladitev z »zahodnim« načinom organiziranja socioekonomskih odnosov. Vendar so bile formalne lastninske pravice v celotni zgodbi sekundarnega pomena. Materializacija procesa privatizacije kaže, da je šlo v prvi vrsti za projekt načrtnega organiziranja razlaščenja, »svojevrsne prerazporeditve lastnine in ekonomske moči« (ibid.: 86), ki je potekala z različnimi mehanizmi malverzacije. Med najbolj tipične primere slednjih spada praksa izčrpavanja družbenega kapitala s strani novih lastnikov, kar je praviloma vodilo k ugašanju nekdanjih družbenih podjetij.

Agrohem, Novi Sad

Agrohem je novosadsko podjetje, ki je pred privatizacijskim propadom proizvajalo umetna gnojila za trg na prostoru nekdanje zvezne države. Podjetje s približno 450 zaposlenimi je bilo ob začetku privatizacije v mešani lastnini – zgolj 37 % deleža je nadzorovala država, preostali delež pa mali delničarji. Eden od komitentov oziroma dobaviteljev, ki je skrbel za dobavo surovin podjetju, je najprej poslal pismo namere o odkupu državnega deleža prek licitacije. Vendar – kot je v intervjuju dejal Miloško Hrvačanin, eden bivših delavcev Agrohema – je bila ta ponudba na koncu »preprosto skrita /.../, odločitev je padla v enem dnevu« (Hrvačanin v Mihajlović 2013a). Agrohem sta nazadnje kupili dve srbski podjetji – Pharmacem in SMN Metali i minerali (naprej: SMM), za katerimi je stal

Žanko Čado, poslovnež in nekdanji makedonski minister za gospodarstvo. Delavci o tem, kdo je dejansko odkupil državni delež Agrohema, niso imeli nobenega podatka.

Komaj 35-letni Čado je bil takrat direktor offshore podjetja Fair Trade s sedežem v Antigvi. To podjetje je obvladovalo omenjeni srbski podjetji, ki sta postali večinski lastnik Agrohema. Offshore podjetja so sicer v srbski privatizaciji odigrala ključno vlogo, saj so omogočila zakrivanje resnične identitete kupcev. Hrvačanin je dejal, da je Čado v podjetje »prihajal na 'jogging'«. Naročil je srečanje celotnega menedžmena, se najavil ob 12.00, nato pa prišel še zvečer ob 18.00. Postrojeval jih je« (ibid.). Delavce je eden izmed direktorjev pozval v bližnjo gostilno ter jim ob »pivu in rakiji« dejal, da morajo prodati delnice, sicer bodo izgubili službo. Prestrašeni delavci so pod pritiskom to tudi storili, domnevajoč, da je bolje »dobiti nekaj kot nič«.

Ob prevzemu podjetja je novi lastnik nemudoma odpustil 130 delavcev. Hrvačanin je situacijo opisal takole: »Takrat bi morali videti ta obup, kako delavci izgledajo in kakšen šok je, ko dobijo odpoved. Človek, ki je imel težjo obliko infarkta, je bil na operaciji v Sremski Kamenici. Bil je v bolnici in tam je dobil odpoved. Niso imeli milosti« (ibid.). Delavcem je bilo že v prvih dneh po privatizaciji jasno, da lahko pozabijo na obljubo o »strateškem partnerju«, ki bi odgovorno skrbel za dobrobit podjetja, zaposlenih in širše skupnosti. Za Čada je bil fiksni kapital podjetja zanimiv izključno kot sredstvo za realizacijo kratkoročnega profita. Zaprl je pogone in jih pričel razsekavati v poceni odpadno železo. Hrvačanin je ocenil, da je novi lastnik to storil predvsem zato, ker ga je bolj kot karkoli drugega zanimala vrednost zemljišča, ki je bilo v lasti podjetja: »Ob neki priložnosti sem poslušal ministra Mrkonjića, ki je govoril o sedmem koridorju. Tovarna se nahaja na sedmem koridorju, rečnem koridorju. Evropska reka Donava. Mednarodna železniška proga. Avtocesta. Na sedmem koridorju je hektar zemljišča vreden 100 milijonov evrov« (ibid.).

Zveza med lastništvom in nadzorom nad podjetjem je bila v tovrstnih primerih privatizacije ključnega pomena, saj je novim lastnikom to omogočilo prevzem nadzora nad finančnimi tokovi podjetja. Posledično so lahko svobodno usmerjali finančna sredstva podjetja in uporabljali gospodarski subjekt za povsem tretje namene, npr. zavarovanje posojil. Čadu je bil na ta način – tj. prek zadolžitve Agrohema – odobren bančni kredit v višini 600.000 dolarjev. Ta sredstva je Čado nato namenil podjetju SMM za odkup več tisoč ton kemikalij, SMM pa je ta sredstva izkoristil za nakup delnic Agrohema. S tem se je uveljavila praksa, da Agrohem »naroča surovine s sklepanjem pogodb, po katerih je surovine plačeval vnaprej, medtem ko je dobava trajala nekaj mesecev ali celo več let. To je navedeno v dokumentih, ki jih je predstavil Ninoslav Simić, stečajni upravitelj Agrohema. Po poročilu Narodne banke Srbije je Agrohem v letu 2006 vplačal 887.000 dolarjev na račun 'Highland International Investment Holding' na britanskih Deviških otokih, medtem ko je bila dostava blaga predvidena v roku 730 dni!« (Štavljanin 2013). Surovine v mnogih primerih podjetju sploh niso bile dobavljene. Stečajni upravnik Agrohema je ocenil, da je na ta način Čado iz podjetja izčrpal 4,6 milijona dolarjev. Novi lastnik je leta 2011 podjetje s prezadolževanjem pahnil v stečaj. Brez dela je ostalo 450 ljudi.

5 Strateški stečaj

Junija 2011 je Evropska unija na naslov srbskega ministrstva za notranje zadeve napotila pismo, ki je vlado Republike Srbije pozvalo k reviziji več kot dvajsetih primerov privatizacije. Marca 2012 so te zahteve postale del resolucije o evropskem integracijskem procesu Srbije, ki jo je za Evropski parlament pripravil Odbor za zunanje zadeve. V resoluciji je pozval srbske oblasti k reviziji 24 spornih privatizacij oziroma k preverbi zakonitosti privatiziranih podjetij in dosledni implementaciji »evropskih standardov« v privatizaciji (Evropski parlament 2012).⁵ Med navedenimi so se med drugim pojavila tudi podjetja, kot je smederevski Sartid, kjer je sum o korupciji povezan predvsem z uporabo »nameščenega« oziroma strateškega stečaja.⁶ Strateški stečaj je bil v srbski privatizaciji ena ključnih strategij, ki jo je določena skupina deležnikov uporabljala za doseganje željenih ciljev, pri čemer ta cilj lahko definiramo kot »promocijo interesov ene skupine deležnikov na račun (škodo) druge ter prenos tveganja iz močnejših na šibkejše« (Perić in Tomić 2012: 80–81).

Stečaji so torej še en mehanizem privatizacije profitov v družbenih podjetjih. Mnenje, da je stečaj lahko strateško sredstvo posameznih podjetij, »postavi pod vprašaj tako zdravorazumsko pojmovanje stečaja kot nečesa, čemur se je treba izogniti, kot tudi večino teorij o stečaju, ki so dolgo zanemarjale strateško dimenzijo procesa« (ibid.: 83). Po Periću in Tomiću večina teorij »pavšalno ocenjuje, da je vzrok za korporativne bankrote slab menedžment. To je na prvi pogled logičen odgovor. Vendar se večina teorij ne pogloblja v bistvo problema. Te teorije ne primerjajo in ne iščejo vzporednic med menedžmentu finančno uspešnih in neuspešnih podjetij, insolventnih podjetij ter podjetij v stečaju. Slab menedžment namreč obstaja tudi v finančno močnih podjetjih« (ibid.). Prevladujoče ekonomsko pojmovanje stečaja je zasnovano na nepopolnih predpostavkah, saj se stečaj obravnava kot »ekonomsko stanje, v katerem so obveze večje od lastnine in kot organizacijski odgovor oziroma način prilagoditve. Na osnovi tega je mogoče zaključiti, da je glavni vzrok stečaja ekonomske narave (insolventnost podjetja), ki je lahko makro ali mikro značaja, odvisno od dejavnikov, ki so stečaj izzvali. Vsekakor gre tu za nepopoln pristop« (ibid.: 84–5).⁷ Za razliko od pravnih in ekonomskih teorij, zaznamovanih z normativnimi predpostavkami, sociopolitične teorije stečaja poudarjajo, da pri lastnini in obvezah podjetij ni mogoče govoriti o enoznačno definiranih pojmihi. Te teorije stečaj pojmujejo kot odnos moči med različnimi deležniki, ki h pogajanjem pristopajo z različnih strukturnih položajev. Stečaj torej zelo pogosto ni tehničen, nevtralen proces, kot trdijo

5. Odbor za zunanje zadeve je celokupne probleme privatizacije utemeljil predvsem na obstoječih poročilih Sveta za borbo proti korupciji (Savet za borbu protiv korupcije, op. p.). Resolucija je opozorila na obstoj številnih nepravilnosti in pozvala organe kazenskega pregona k dejavnejšemu udejstvovanju s ciljem, da se »zagotovijo temeljite preiskave in se storilci privedejo pred sodišče« ter da se zasebnim interesom prepreči »nezakonito odtujevanje javnega premoženja« (Evropski parlament 2012).

6. Za tipološko razlikovanje med strateškim in nestrateskim stečajem glej Perić in Tomić (2012: 82).

7. Podobne težave pestijo tudi pravno-ekonomske teorije stečajev, ki »pojasnjujejo, kako naj bi se vedle upravljalvske strukture racionalnega podjetja, ne pa, kako se dejansko vedejo v različnih okoliščinah ob vplivu različnih deležnikov« (Perić in Tomić 2012: 85).

pravno-ekonomske teorije, temveč proces, v katerem uveljavljanje interesov močnejših deležnikov pogosto privede k nepošteni obravnavi posameznih skupnih deležnikov (ibid.: 86).

Strateški stečajni se v postsocialistični Srbiji običajno povezujejo z nastankom t. i. »stečajnih mafij«,⁸ organiziranih združb, ki podjetja sistematično potiskajo v bankrot s končnim ciljem odtujevanja lastnine oziroma »spontane privatizacije«. V nadaljevanju bomo obravnavali verjetno najbolj razvpit primer strateškega stečaja v Srbiji po letu 2001 – privatizacijo železarne SARTID.

SARTID, Smederevo

Prodajo smederevske železarne Sartid slovaškemu podjetju US Steel Košice, ki spada pod okrilje ameriške korporacije US Steel (USS), je Svet za boj proti korupciji (SBK) označil za največji škandal procesa privatizacije v Srbiji po letu 2001. SBK dodaja, da bi bil škandal bistveno večjih razsežnosti, če bi bila Srbija večja in mednarodno vplivnejša država (Savet za borbu protiv korupcije 2004).

Poleg USS-a se je za odkup Sartida potegovala še mednarodna korporacija LNM Holdings (LNM), eden največjih globalnih proizvajalcev železa. LNM je med marcem 2002 in 2003 predstavnikom srbske oblasti namenila več pisem o nameri odkupa, načrtu investicij v razvoj in trg ter znatnega povečavanja izvoza. Posebej je treba poudariti, da se je LNM v nameri o odkupu Sartida zavezal k prevzemu stečajnih dolgov podjetja kot tudi k realizaciji socialnih programov za zaposlene. Namreč, predstavniki USS-a o takšnem dogovoru niso hoteli niti slišati (Derikonjić in Milošević 2012). Kljub boljši ponudbi s strani LNM je 8. marca 2002 vodstvo Sartida skupaj s predstavniki srbske oblasti in USS podpisalo pismo o nameri prodaje ter vzpostavitvi strateškega partnerstva med ameriškim strateškim partnerjem in smederevsko železarno.

30. julija 2002 je beograjsko Trgovsko sodišče (TS) podjetje uvedlo v stečaj. Vzporedno s težnjo USS-a, da postane večinski lastnik Sartida, je znotraj sodne oblasti z uvajanjem pospešenega stečajnega postopka potekal proces načrtnega manipuliranja z namenom drastičnega znižanja vrednosti podjetja. Na to je prvenstveno nakazoval že prenos pristojnosti za stečajni postopek. Takratni zakon je namreč narekoval, da je za stečajni postopek pristojno sodišče območja, kjer se nahaja sedež dolžnika. Edino odločitev o prenosu pristojnosti na TS v Beogradu je Višje trgovsko sodišče sprejelo za primer podjetja Sartid 1913. Kljub temu je beograjsko TS prevzelo pristojnost nad stečajnim postopkom v vseh šestih odvisnih podjetjih smederevske železarne: »Višje trgovsko sodišče ni podalo jasnih obrazložitvev o razlogih za delegacijo trgovskega sodišča v Beogradu v odnosu do predmeta Sartid 1913. To bi moralo razložiti z namenom, da se izključi možnost ‚nameščanja‘ predmeta trgovskemu sodišču v Beogradu /.../, za ostala podjetja odločbe o delegaciji niso bile sprejete, zato ni jasno, kako je stečajni postopek sploh lahko izvajalo Trgovsko sodišče v Beogradu« (Savet za borbu protiv korupcije 2004).

S pravnoformalnega vidika je po uvedbi stečajnega postopka prioriteta naloga stečajnega upravitelja izdelava inventarja oziroma utrditev lastnine stečajnega dolžnika.

8. Za kronologijo primera »stečajne mafije« glej N1 (2016).

S popisom celotne lastnine gospodarskega subjekta se utrdi končna bilanca dolžnika oziroma začetna stečajna bilanca, ki tvori »idealno« finančno sliko dolžnika, obenem pa v pravnoformalnem smislu ta začetna faza stečajnega postopka ščiti pred potencialno odtujitvijo lastnine. Cilj stečajnega postopka je torej »čim bolj ugodna poravnava terjatev upnikov, ki jih je treba utrditi (imenovati z odločbo) in ki imajo pravico do sodelovanja v stečajnem postopku prek upniškega odbora« (ibid.). Trgovsko sodišče v nobenem izmed podjetij tega ni storilo. Stečajni postopek, ki se je začel z uvedbo stečaja in zaključil z datumom prodaje podjetja, je v primeru Sartida obsegal časovno obdobje od štirih dni do štirih mesecev. Ker posameznih procedur, ki jih predvideva stečajni postopek, fizično ni mogoče ustrezno izpeljati v tako kratkem času, se kot posledica tako »prenagljenega« stečajnega postopka lahko zgodi »odtujitev lastnine, kraja, prisvajanje, podarjanje, zaradi česar so se v javnosti pojavljali sezname nepremičnin in premična lastnina, ki ni bila predmet prodaje in predaje kupcu« (ibid.).

Obenem TS ni upoštevalo zakonskega določila, s katerim je dolžno pozvati upnike, da v šestdesetih dneh od objave oglasa o stečaju prijavijo terjatve, ki jih je sodišče na obravnavi dolžno preizkušati. Šele na podlagi tega lahko TS utrdi, kdo so dejanski upniki stečajnega dolžnika. S procesom »prehitevanja« in grobega kršenja zakonskih določil o pogojih prodaje v stečajnem postopku je TS uveljavljalo zgolj mnenje stečajnega upravitelja, ne pa tudi določila o upoštevanju predhodnega mnenja upnikov, ocene vrednosti stečajnega dolžnika in prodaje kot sredstva realizacije čim ugodnejših pogojev poravnave obveznosti do upnikov.

Stečajni upravitelj je po uvedbi stečaja predlagal prodajo podjetja v obliki neposredne pogodbe z USS. Kot v drugih primerih strateškega stečaja se je javna zgodba stečaja osredinjala okoli izgradnje negativne podobe železarne – katastrofalnega poslovanja, visokih dolgov, slabe proizvodnje in bistvenega presežka delovne sile. Tudi zainteresirani kupci so v vsem skupaj nastopali s teatralnimi izrazi nezadovoljstva. John Goodish, predsednik slovaške podružnice USS, se je tako pritoževal, da v smederevski železarni proizvodnja ne deluje. V mnogih izjavah je ponovil, da v ameriških proizvodnih kapacitetah zadostuje zgolj petina od deset tisoč delavcev, ki jih zaposluje Sartid, vendar je vseskozi pozabljal dodati, da ameriški delavec USS zasluži 16,98 dolarja na uro, smederevski delavec pa 0,30 dolarja (Derikonjić in Milošević 2012).

8. novembra 2002 sta USS in Sartid sklenila pogodbo o poslovno-tehničnem sodelovanju, s katero je USS-u pripadla pravica do upravljanja podjetja in prisvajanja dobičkov za obdobje petih let. Prav tako je bil USS v tem času razbremenjen odgovornosti v primeru slabih poslovnih rezultatov. Če bi bilo podjetje v vmesnem času prodano drugemu kupcu, bi se pogodba obnovila za naslednjih sedem let. 28. marca 2003 je stečajni upravitelj predlagal neposredno prodajo Sartida ameriški multinacionalni korporaciji za ceno 21,3 milijona dolarjev. Tri dni kasneje je bila matična družba prodana po tej ceni, pet odvisnih podjetij pa za dodatnih 1,7 milijona dolarjev. Privatizacija je potekala brez oglaševanja in brez upoštevanja uradnega stališča upniškega odbora ter s številnimi potezami TS, ki so nakazovale na grobe protizakonitosti v stečajnem postopku in precejšnjo verjetnost korupcije. Sodišče nikoli ni podalo odgovora, zakaj je favoriziralo enega kupca, sploh če upoštevamo, da se je za odkup smederevske železarne vseskozi zanimal še en multi-

nacionalni gigant, ki je nudil – tako z vidika delavcev kot tudi z vidika javnega proračuna – veliko ugodnejše pogoje odkupa.

Avstrijski koncern Fest alpine je ob koncu devetdesetih let tržno vrednost Sartida ocenil na 430 milijonov dolarjev. Pri tem naj ne bi šlo za pretirano oceno vrednosti, saj se je omenjeni koncern v tistem času zanimal za odkup smederevske železarne. Kasneje je Ekonomski institut iz Beograda ocenil, da je zgolj investirani kapital matičnega podjetja Sartid A.D. vreden 57,6 milijona dolarjev. S privatizacijo je tako USS-u pripadla celota »nove železarne, ki vključuje šest jeklarn in valjarno, razpostirajoč se na 300 hektarjih, stara železarna s tremi livarnami, tovarno belih lepil v Šabcu, smederevsko luko z regionalnim pomenom, prosto carinsko cono v Smederevem s površino 21 hektarjev, tovarno apna v Kučevem in več drugih nepremičnin« (Derikonjić in Milošević 2012).

Da je šlo pri prodaji Sartida za tipičen primer privatizacije profitov in podružbljanja izgub, priča pogodbeni določitev, s katero je bil USS razbremenjen dolgov, ki so po nekaterih ocenah dosegali 1,7 milijarde dolarjev. Ne preseneča torej sklep SBK, ki pravi, da je škandalozna privatizacija Sartida slonela na suspenzu sistema ustavne demokracije in grobem kršenju načela delitve vej oblasti:

Prodaja Sartida AD in odvisnih podjetij v stečajnem postopku odpira utemeljen sum, da gre za klasičen primer korupcije, v katerega so vključeni najvišji organi izvršne in sodne oblasti, ki so zlorabili svoj položaj. Tujemu podjetju so omogočili privilegiran položaj in realizacijo protizakonitega dobička. To podjetje je zavestno vstopilo v to igro, kar je moč razbrati iz sukcesivnih korakov, izražajoč domnevno željo, da pomaga podjetju, ki se nahaja v težkem položaj. Dejansko pa je to podjetje iskalo zgolj privilegiran položaj, ki bi mu omogočil ključno prednost v odnosu do potencialnih tekmecev v procesu privatizacije (Savet za borbu protiv korupcije 2004).

USS je v Smederevem operiral vse do januarja 2012. Sredi svetovne ekonomske krize se je ameriška korporacija zaradi rastočih izgub umaknila iz Srbije in železarno prodala državi za znesek enega dolarja.

6 Sistemska korupcija

Vlogo koruptivnih praks v srbski privatizaciji različni diskurzi – naj gre za jezik ekonomskega liberalizma ali protikorupcije – pojmujejo vse preveč površinsko. Zdi se, da jih združuje premisa o anomalčnosti korupcije kot personalizirani praksi. Takšno pojmovanje korupcije, ki ga Sanchez označi za diskurz »epizodične korupcije«, sloni na razumevanju korupcije kot »potencialnosti, ki se konkretizira v specifičnih srečanjih s korumpiranimi posamezniki. Jedro diskurza epizodične korupcije je obravnava procesov predvsem v odnosu do partikularnih dejanj odklonskih posameznikov, katerih vedenje je pojmovano kot izraz osebnih vrednot, tendenc in zasebnega interesa« (Sanchez 2016: 69–70). Kot nasprotje diskurza epizodične korupcije, ki ni zmožno nasloviti strukturne funkcije korupcije v oblikovanju oblastnih razmerij, Sanchez zastavi diskurz »sistemske korupcije«. Slednjega označuje širši interpretativni okvir, ki korupcije ne reducira na vprašanje konceptualnih

in moralnih razmejitev, specifičnih dogodkov in oseb, temveč jo umesti v »odnose med širokimi mrežami akterjev. Ker se diskurz sistemske korupcije osredotoča na splošne tehnologije, s katerimi se konsolidira oblast, je z njim mogoče kritično preizprašati temeljna načela in prakse politične ekonomije na način, ki ne provincializira kriminalnih praks« (ibid.: 70). V nadaljevanju bomo skušali osvetliti strukturne, konstitutivne vidike korupcije v nastajanju neoliberalne Srbije. Najprej bomo skušali odgovoriti na strukturno funkcijo »sumljivega denarja«, ki se je pretakal v privatizacijo, nakar bomo s pomočjo Dzarasove (2013) utemeljivše postsocialistične rente razložili zgodovinsko dinamično tendenco k oženju časovnega horizonta podjetij in hegemoniji rentnega vedenja ter značilnosti rente v perifernem kapitalizmu kot hibridu kapitalističnih in nekapitalističnih praks prisvajanja vrednosti.

7 Funkcija kriminalnega kapitala

Oženje časovnega horizonta podjetij, ki vodi k zasebni apropiaciji finančnih sredstev in zmanjševanju investicijskega kapitala gospodarskega subjekta, osvetli strukturno vez med središčem in periferijo v svetovni ekonomiji. Razred lastnikov periferije ne vstopa v privatizacijo, da bi ekonomsko razvijal in skrbel za dolgoročno rast podjetja, tj. konvencionalni način podjetniške realizacije profita, temveč da bi na hiter način uspel privatizirati profite podjetja. Kot smo prej pokazali, so nove lastnike v Srbiji pri prodaji pogosto motivirale povsem druge stvari, kot je dolgoročno rast podjetja (vrednost zemljišč, prodaja tehnologije itd.). Obenem pa je ustvarjanje profitov v periferni ekonomiji, kjer je poslovni uspeh pogosto odvisen od politične podpore, tvegana dejavnost, saj lastniku vselej grozi možnost sovražnega prevzema. Na tak način se vzpostavljajo pogoji, ki spodkopavajo socialno osnovo podjetniškega ustvarjanja profitov in spodbujajo kratkoročnejše načine realizacije profitov.

AP je bila do leta 2006 pogosto deležna očitka, da v prvih petih letih privatizacije ni preverjala porekla denarja kupca. V poročilu o politiki in procesu privatizacije iz leta 2003 SBK navaja, da ne finančno ministrstvo ne ministrstvo za gospodarstvo in privatizacijo »nimata vpogleda v količino nelegalno pridobljenega kapitala in ‚umazanega denarja‘, ki se je uporabljal za odkupe državnih podjetij. Domnevno zato, ker bi s tem odvrnili tuje investitorje, pri čemer ni upoštevan negativni politični učinek obnove in krepitev predstavnikov Miloševićeve nomenklature in mafijaških poslov« (Savet za borbo protiv korupcije 2003). To »pomanjkljivost« SBK označi za posledico »pomanjkljive formulacije Zakona o privatizaciji« (ibid.).

Takšna zastavitev zakriva specifičnost ekonomske in ideološke konjunktore, v kateri je nastajala politika privatizacije. Pospešena privatizacija v Srbiji ne bi bila možna brez znatnega vnosa kapitala, in če upoštevamo dinamično tujih investicij v »razvijajočih se« in »tranzicijskih« državah, postane jasno, zakaj do bistvenega vnosa tujega kapitala v prvih letih »odblokirane tranzicije« ni moglo priti. Namreč, tuji investitorji favorizirajo države z utrjenim racionalno-birokratskim aparatom. Kapitalistično podjetje prvenstveno zanima maksimiranje koristi in vzpostavljanje pogojev, v katerih dobiček odtehta stroške: »V odnosu do države in državne regulacije je kapital pri sprejemanju racionalnih naložbenih

odločitev odvisen od prava in birokracije« (Bratsis 2003: 45). Okolja, ki so najbolj ugodna za investicije, so v prvem planu predvidljiva okolja; politično stabilna okolja, v katerih nastanek znatnejših tujih naložb pogojuje sorazmerna avtonomija države (Poulantzas 1993).⁹

Glede na to, da se je Srbija takrat znašla šele na začetni točki politične in ekonomske liberalizacije, politična oblast v pospešeni privatizaciji družbenih podjetij ni mogla računati na podporo »tujih« frakcij kapitala. Zgolj nacionalni kapitalistični razred, ki se je prek simbiotičnega odnosa med državo in organiziranim kriminalom vzpostavil v devetdesetih letih preteklegastoletja, je lahko zagotovil dovolj kapitala za izvedbo pospešene privatizacije. Ta družbeni subjekt je tudi tlakoval pot periferni integraciji Srbije v svetovni sistem. Povsem sekundarnega pomena je, na kakšen način se je to zgodilo oziroma ali je šlo pri vsem skupaj za »normalne« ali »sporne« prakse, saj bi se v perifernem gospodarstvu, utemeljenem na imperativu neomejene akumulacije kapitala, to zgodilo v vsakem primeru.

8 Plenitev in postsocialistična renta

Inkorporacijo novih regij v svetovno ekonomijo poleg »klasičnih« oblik prenosa akumuliranega kapitala iz politično šibkejših v močnejše regije praviloma spremljajo tudi drugačne, bolj »škandalozne« oblike razlaščenja:

A ropanje je samouničevalno, saj tako ubiješ kokoš, ki nese zlata jajca. Ker pa so učinki srednjeročni, prednosti pa kratkoročne, se plenitve še kar naprej dogajajo tudi v moderni svetovni ekonomiji, pa naj smo še tako ogorčeni, ko to opazujemo. /.../ /P/lenitev je, če nekdanjo državno lastnino »privatizirajo« tako, da jo prepustijo mafijskim trgovcem, ki se nemudoma umaknejo iz države, potem ko so uničili podjetja. Že res, da je to samouničujoče, toda šele potem, ko je bil zelo oškodovan svetovni produkcijski sistem, in to v korist kapitalistične svetovne ekonomije (Wallerstein 2006: 39–40).

Privatizacijsko plenjenje v Srbiji po letu 2001 lahko definiramo kot obliko rentniškega vedenja, v kateri prisvajanje presežne vrednosti temelji na vezi med lastništvom in nadzorom. Ta odnos po eni strani priča o splošnejši transformaciji, ki nastopi s financiacijo globalnega kapitalizma in vzponom »delničarske revolucije«, ter po drugi strani o obliki realizacije presežne vrednosti, ki je specifična za periferni kapitalizem. Slednjega označuje sinteza »podjetniškega dohodka in fevdalne rente« (Dzarasov 2013: 150).

Po Dzarasovem mnenju je transformacija ameriških korporacij iz menedžerskih podjetij v financilizirane strukture »ena izmed najbolj pomembnih sprememb v nedavni ekonomski zgodovini«, ki se zgodi s financiacijo globalnega kapitalizma (ibid.: 6). Ta sprememba priča o izvornem konfliktu med industrijskim in finančnim kapitalom oziroma

9. Poulantzasov koncept relativne avtonomije države se nanaša na opredelitev države kot kolektivnega kapitalista, ki stremi k vzdrževanju ravnovesja med posameznimi frakcijami kapitala in zaviranju pritiskov partikularnih interesov na račun kapitalističnega sistema kot celote (glej Jessop 1985; Poulantzas 1993).

tendenčnim nagnjenjem finančnega kapitala k vse večji avtonomiji. Gre za nepomirljiv odnos med dolgoročnimi interesi podjetja in usmeritvijo h kratkoročnemu generiranju čim višje vrednosti delnic oziroma kratkoročnih interesov rentnikov. Namreč, med letoma 1940 in 1970 sta bila lastništvo in nadzor v ameriških korporacijah ločena. Nadzor nad podjetji je bil v rokah menedžerjev. Vzdržljivost te ločitve v »zlati dobi kapitalizma« je slonela na zmožnosti posredovanja konfliktov med interesi različnih skupin deležnikov oziroma reproduciranju ravnovesja med mezdami, dividendami in investicijami. Kot pravi Blair: »Trideset let po drugi svetovni vojni so bile investicijske priložnosti nasploh dovolj dobre /.../, da se finančni interesi niso vmešavali v strategije ohranitve in reinvestiranja« (Blair 1993: 5).

Stagflacija sedemdesetih, ki jo je povzročilo medkapitalistično rivalstvo, je zrušila to ravnovesje. Kot odgovor na nižanje profitabilnosti investicij v produktivne kapacitete nastopi »delničarska revolucija« osemdesetih let 20. stoletja. Slednja preseže konflikt med dolgoročnimi in kratkoročnimi interesi, med strategijo rasti in interesi rentnikov v prid slednjih. Ta ofenziva finančnega kapitala je v osemdesetih letih vodila k valu združitvev in odkupov korporacij (Ho 2009) ter k sklenitvi odnosa med lastništvom in nadzorom, s čimer se je končal menedžerski monopol nad nadzorom podjetij. Ameriške korporacije so se znašle na udaru neprizanesljivega zmanjševanja, restrukturiranja in odvzema lastnine, istočasno pa so se »investicijska sredstva močno zmanjšala s ciljem povečanja dividend in spodbujanja vrednosti delnic. Rast trenutne vrednosti delnic je nadomestila dolgoročno rast kot primarno korporativno strategijo« (Dzarasov 2013: 7). To je imelo ogromne posledice za strukturo svetovne ekonomije. Podjetja so se na vedno intenzivnejše preusmerjanje notranjih sredstev v dividende in odkupe delnic odzvala z »izvozom« proizvodnje nizke dodane vrednosti na območja, ki so po razpadu socialističnega bloka močno povečala bazen nizkocenovne delovne sile.¹⁰

V političnem smislu je delničarsko revolucija mogoče razumeti kot potezo, značilno za neoliberalno kontrarevolucijo. Slednja je na krizo in padanje profitov odgovorila z restavracijo zakona presežne vrednosti, avtonomne oblasti denarja in oženjem časovnega horizonta v korporativni strategiji: »Finančni interesi delničarjev zapostavljajo interese menedžerjev in širše družbe, ker je glavni cilj v kapitalizmu prisvajanje presežne vrednosti. /.../ V samem bistvu se je na oženje priložnosti za prisvajanje presežne vrednosti v produktivni sferi kapitalizem odzval s povečevanjem izkoriščanja na globalni ravni« (ibid.: 21, 26).

Splošnejša težnja k prevladi kratkoročnih, rentnih interesov se v perifernem kapitalizmu artikulira na poseben način. Periferni kapitalizem je sinteza različnih načinov prisvajanja vrednosti, tako kapitalističnih kot nekapitalističnih. Redistribucija presežne vrednosti v takšnih ekonomijah prevzame »specifično obliko, ločeno od ‚klasičnih‘ različic, ki se nanašajo na razvite ekonomije jedra kapitalističnega svetovnega sistema« (ibid.: 150). Kotz je na primeru velikih podjetij ruskega gospodarstva preučeval izvore dohodka v različnih gospodarskih panogah in ugotovil, da profit, realiziran skozi sedanje delo, tvori zgolj manjši del vseh vrst dohodkov. Poglavitni delež vseh dohodkov tvorijo zemljiška ren-

10. Proizvodnja z visoko dodano vrednostjo je ostala pod okriljem kapitalističnega centra.

ta, privatizacija državnega premoženja, kriminalni kapital in različne oblike trgovskega kapitala:

Ne gre za to, da je kapitalistično ustvarjanje profitov povsem odsotno v Rusiji, saj nekatera podjetja uspejo ustvarjati profite iz dela zaposlenih kljub hudi ekonomski depresiji in socialnemu kaosu. Gre za to, da kapitalistično ustvarjanje profitov ne tvori večinskega dela dohodka novega ruskega razreda bogatih lastnikov. Njihov dohodek izhaja predvsem iz nekapitalističnih odnosov« (Kotz 2001: 171).

Vedenje novih lastnikov, ki smo ga obravnavali na primerih izčrpavanja in prezadolževanja srbskih podjetij, Dzarasov teoretsko definira s konceptom insajderske rente. Označi jo za hegemonsko obliko rente v ruskem kapitalizmu; dohodek, realiziran na način prevzema nadzora nad finančnimi tokovi podjetja, oziroma zasebni dohodek, »izčrpan iz podjetij zaradi nadzora nad finančnimi tokovi in prisvojen s strani posameznikov oziroma skupin, ki dominirajo v organizacijah« (Dzarasov 2013: 139). Insajdersko rento umešča v Marxovo teoretiziranje presežne vrednosti in jo označi za konkretno obliko presežne vrednosti, dohodek, ki je veliko bolj razpršen od konvencionalnega, podjetniškega ustvarjanja profita: »Med izvore tega dohodka štejemo tudi izdelke, ki pripadajo produkcijskim stroškom, in ne k preostanku dohodka. Lahko zaključimo, da je velikost normalnega podjetniškega profita odvisna predvsem od razlike med stroški in donosom, medtem ko je dohodek velikih insajderjev deloma odvisen od velikosti finančnih tokov podjetja« (ibid.: 149). Insajderske rente ni preprosto umestiti v hierarhično razvrstitev transformiranih oblik presežne vrednosti. Dialektično cepljenje presežne vrednosti pomeni, da se ta prvenstveno izrazi kot profit v čisti obliki, za katerega je značilna uniformna stopnja profita (transformacija prvega reda). Izvorno stanje presežne vrednosti se nato cepi v različne oblike – industrijski profit, komercialni profit, obresti in zemljiško rento (transformacija drugega reda). Obe transformaciji v obliki presežne vrednosti lahko tvorita del insajderske rente, vendar se po Marxu te transformacije odvijajo v sferi distribucije in menjave, medtem ko se insajderska renta pojavi v »toku nadaljnje redistribucije teh vrst dohodka, kar nas napeljuje na misel, da gre za transformacijo presežne vrednosti tretjega reda« (ibid.: 150).

9 Zaključek

V besedilu smo obravnavali privatizacijo, ki je močno vplivala na socioekonomsko realnost srbske družbe. Vse do leta 2001, ko se je družbeni konflikt kanaliziral v kapitalistično revolucijo »od spodaj«, je privatizacija potekala previdno in omejeno, predvsem z namenom ohranjanja socialnega mira v nadvse kaotičnih razmerah. Z nastopom politične oblasti, ki je prisegala na neoliberalno politiko šok terapije, je privatizacija zasedla osrednje mesto v ideološkem osmišljanju prehoda v tržno ekonomijo. Celokupni učinki privatizacije kažejo, da so bili z odkupom državnih deležev v »subjektivni privatizaciji« pogosto doseženi paradoksalni učinki. Obljubi transparentnosti in institucionalnega reguliranja je sledilo gnezdenje korupcije znotraj formalnih institucij, ki naj bi domnevno skrbele za vzdrževanje podobe lastninjenja kot procesa, skladnega z »duhom podjetniške družbe«. V prispevku smo opisali akterje, delovanje institucij in posledice dveh praks

privatizacijske malverzacije, tj. izčrpavanja podjetij in uvajanja strateških stečajev, pri čemer ugotavljamo, da je o lastninskih pravicah mogoče govoriti zgolj na formalni ravni. Dejanskost situacije kaže, da je ustrežneje govoriti o privatizaciji kot razmerju moči, saj so manjšinski lastniki praviloma uspeli osvojiti absoluten nadzor nad lastnino podjetja kljub institucionalnim preprekam. Na koncu smo koruptivne prakse v srbski privatizaciji umestili v širši premislek o pomenu rentništva v svetovni ekonomiji in posebej na kapitalistični periferiji. Pokazali smo, da je problematično govoriti o korupciji kot anomalinem pojavu, saj so sporni oziroma kriminalni podjetniki v času neoliberalne transformacije uspeli priskrbeti tisto, česar nihče drugi takrat ni mogel – kapital, ki se je pretakal v proces privatizacije. Obenem je v splošnejšem smislu problematično provincializirati privatizacijsko korupcijo, saj se v praksah »bratske privatizacije« kaže uveljavljanje logike sistemske privatizacijske korupcije, ki je na postsocialistični, politično nestabilni periferiji svetovnega kapitalističnega sistema že od sedemdesetih let prejšnjega stoletja povezana z velikimi strukturnimi spremembami tega sistema.

Literatura

- Agencija za privatizacijo (2005): Impact Assessment of Privatisation in Serbia. Dostopno prek: http://www.priv.rs/upload/document/Impact_Assessment_of_Privatisation_Final.pdf (30. 5. 2017).
- Balunović, Filip (2015): O fenomenima procesa privatizacije u Srbiji. V M. Baković-Jadžić, V. Simović, D. Vesić in T. Vukša (ur.): Bilans stanja: doprinos analizi restauracije kapitalizma u Srbiji: 83–144. Beograd: Centar za politike emancipacije.
- Blair, Margaret (1993): Financial Restructuring and the Debate about Corporate Governance. V Blair, M. (ur.): The Deal Decade. What Takeovers and Leveraged Buyouts Mean for the Corporate Governance, 1–18. Washington, DC: The Brookings Institution.
- Bratsis, Peter (2013): Corrupt Compared to What? Greece, Capitalist Interests, and the Specular Purity of the State. Dostopno prek: <http://www.lse.ac.uk/europeanInstitute/research/hellenicObservatory/pdf/DiscussionPapers/Bratsis-8.pdf> (30. 5. 2017).
- Derikonjić, Miroslava in Olivera Milošević (2012): Kako je prodat »Sartid«. Politika. Dostopno prek: <http://www.politika.rs/st/clanak/232108/Kako-je-prodat-Sartid> (30. 5. 2017).
- Drašković, Božo (2010): Kraj privatizacije i posledice po razvoj. V B. Drašković (ur.): Kraj privatizacije, posledice po ekonomski razvoj i nezaposlenost u Srbiji: 3–40. Beograd: Institut ekonomskih nauka, Beogradska bankarska akademija i Savez samostalnih sindikata Srbije.
- Dzarasov, Ruslan (2014): The Conundrum of Russian Capitalism: The Post-Soviet Economy in the World System. London: Pluto Press.
- Evropski parlament (2012): Resolucija Evropskega parlamenta o evropskem integracijskem procesu Srbije. Dostopno prek: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+MOTION+B7-2012-0188+0+DOC+XML+V0//SL> (30. 5. 2017).
- Ho, Karen (2009): Liquidated. An Ethnography of Wall Street. Durham in London: Duke University Press.
- Jessop, Bob (1985): Nicos Poulantzas: Marxist Theory and Political Strategy. London: Macmillan.
- Kotz David (2001): Is Russia Becoming Capitalist? Science and Society 65 (2): 157–81.

- Mihajlović, Branka (2013a): Ispovest radnika: Kako je uništavan Agrohem. Radio Slobodna Evropa. Dostopno prek: <https://www.slobodnaevropa.org/a/ispovest-radnika-kako-je-unistavan-agrohem/25140631.html> (30. 5. 2017).
- Mihajlović, Branka (2013b): Ispovest radnika: Gledao sam propast Fidelinke. Radio Slobodna Evropa. Dostopno prek: <https://www.slobodnaevropa.org/a/intervju-gledao-sma-propast-fidelinke/25126599.html> (30. 5. 2017).
- N1 (2016): Slučaj »stečajna mafija«. Dostopno prek: <http://rs.n1info.com/a200506/Vesti/Vesti/Istinomer-tajmlajn-Slucaj-stecajna-mafija.html> (30. 5. 2017).
- Perić, Mladen, in Đorđe Tomić (2012): Kako je rashodovano društvo? Strateški stečaj i njegova primena na postjugoslovenskom prostoru na primeru preduzeća Šinvoz. *jugoLink 2* (1): 78-97.
- Poulantzas, Nicos (1973): *Political power and social classes*. London: New Left Books.
- Radović, Zlatica (2013): Privatizacija pojela 800.000 radnih mesta. Večernje novosti. Dostopno prek: <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/ekonomija/aktuelno.239.html:462989-Privatizacija-pojela-800000-radnih-mesta> (30. 5. 2017).
- Sanchez, Andrew (2016): *Criminal Capital: Violence, corruption and class in industrial India*. Abingdon: Routledge.
- Savet za borbu protiv korupcije (2003): Izveštaj o politici i procesu privatizacije. Dostopno prek: <http://www.antikorupcija-savet.gov.rs/izvestaji/cid1028-1320/izvestaj-o-politici-i-procesu-privatizacije> (5. 6. 2017).
- Savet za borbu protiv korupcije (2004): Izveštaj o stečaju »Sartida«. Dostopno prek: <http://www.antikorupcija-savet.gov.rs/izvestaji/cid1028-1319/izvestaj-o-stecaju-sartida> (30. 5. 2017).
- Socialno-ekonomski savet Republike Srbije (2011): Efekti privatizacije u Srbiji. Dostopno prek: <http://www.socijalnoekonomskisavet.rs/cir/publikacije/efektiprivatizacijeusr.pdf> (30. 5. 2017).
- Štavljanin, Dragan (2013): Kako su uništavani Navip, Fidelinka i Agrohem. Radio Slobodna Evropa. Dostopno prek: <https://www.slobodnaevropa.org/a/kako-su-unistavani-navip-fidelinka-i-agrohem/25124974.html> (30. 5. 2017).
- Teokarevic, Jovan (1998): Sankcije, ekonomski razvoj i demokratizacija. V S. Samardžić, R. Nakarada in D. Kovačević (ur.): *Lavirinti krize – Preduslovi demokratske transformacije SR Jugoslavije*: 325-46. Beograd: Institut za evropske studije.
- Uvalić, Milica (2010): *Serbia's Transition: Towards a Better Future*. London: Palgrave Macmillan
- Wallerstein, Immanuel (2006): *Uvod v analizo svetovnih-sistemov*. Ljubljana: Založba /* cf.
- World Bank (1991): *Yugoslavia: Industrial Restructuring Study – Overview, Issues and Strategy for Restructuring*. Dostopno prek: <http://documents.worldbank.org/curated/en/839571468304234506/Yugoslavia-Industrial-restructuring-study-overview-issues-and-strategy-for-restructuring> (4. 6. 2017).
- Zakon o privatizaciji. Službeni list glasnik RS 38/01.
- Zakon o prometu i raspolaganju društvenim kapitalom. Službeni list SFRJ 84/89.
- Zakon o prometu i raspolaganju društvenim kapitalom. Službeni list SFRJ 46/90.
- Zakon o svojinskoj transformaciji. Službeni glasnik RS 32/97.
- Zakon o uslovima i postupku pretvaranja društvene svojine u druge oblike svojine. Službeni glasnik RS 48/91.
- Zakon o uslovima i postupku pretvaranja društvene svojine u druge oblike svojine. Službeni glasnik RS 75/91.

SUMMARY

The present article is an attempt at a critical analysis of transitional privatization and highlighting structural, political and social dimensions of privatization in the case of transitional Serbia. It deals with the history of privatization in separate periods, i.e. in the period of market reforms of Yugoslavia, in the period of the 'nineties' and after the year 2001. Up until 2001, only a small number of enterprises were privatized through federal and republican laws in Serbia. The dominant way of privatizing enterprises was through the 'insider model' in which mainly employees participated. It was only after the year 2001, when the neoliberal model was proclaimed as the national ideology of development, that privatization occupied a central place in the market transformation of Serbia. The government chose a method that was diametrically opposed to the principle of autonomous transformation of enterprises since privatization was from now on compulsory for all enterprises. In the starting period of the wave of privatization, approximately 300 enterprises were sold each year, while in the period when privatization of social enterprises began to slow down approximately 50 enterprises were sold each year. This wave of privatization decimated the majority of the social sector of economy, significantly raised mass unemployment (in 'competitive' and 'non-competitive' enterprises) and worsened the condition of workers in the majority of social enterprises that survived privatization.

The project of privatization after the year 2001 was formally represented as harmonization with the 'Western' way of organizing socio-economic relations. Materialization of this ideology shows that many buyers, who bought state shares of enterprises, were not motivated by the 'spirit of entrepreneurship', but rather by rentier interests and the desire to concentrate ownership shares. The article reconstructs two cases of misappropriation during privatization: draining of Agrohem, a company in Novi Sad, and the introduction of strategic bankruptcies in the Smederevo steel plant SARTID. The article highlights key actors, the role of formal institutions and consequences of corruptive practices. The case of Agrohem shows that offshore companies played a key role in privatization as they enabled concealment of buyers' real identity. In Agrohem, the new owner intimidated workers into selling their shares of the company and, at the same time, he began to lay off workers and sold the company's technology as cheap raw materials. By taking over control over the financial means of the company the new owner drained and drove the company, which employed approximately 450 people, into bankruptcy. Strategic bankruptcies also count as one of the attention-grabbing cases of economic devastation of privatized enterprises. Strategic bankruptcies are usually associated with the making of so-called 'bankruptcy mafia', organized groups that systematically drive enterprises into bankruptcy with the final aim of property dispossession or 'spontaneous privatization'. This is one of the key practices, driven by political corruption, through which a certain group of stakeholders uses the bankruptcy process from a dominant position in order to realize their own interests and restructure enterprises. Bankruptcy is therefore not to be understood as a technical, neutral process, but rather as a relation of power in which assertion of powerful stakeholders' interests leads to unfair treatment of individual groups of

stakeholders. In the case of SARTID, the article follows primarily the role of judicial power as a key lever that enables the sale of the steel plant's six companies to a preferred buyer. On the one hand, this strategy enabled dispossession of the company's property through an accelerated bankruptcy process, while at the same time it laid the ground for sale that was favourable to the buyer and detrimental to employees.

The article aims to position the role of corruptive practices in the discourse of systemic corruption. Thus, it first addresses the structural function of 'suspicious' money of 'dubious' entrepreneurs and then deals with the meaning of rent in post-socialist political economy. The article highlights the role of the shareholder revolution as a key historical transformation in the logic of capitalist enterprises in which long-term interests of the enterprise were subordinated to short-term interests of rentiers. On this basis it becomes possible to reject provincialized narratives that personalize corruption. The logic of short-term interests and draining of enterprises in Serbian privatization mirrors the general 'spirit' of contemporary capitalism. Furthermore, practices of rent-seeking in countries, such as Serbia, are characteristic of a system that is based on a hybrid of capitalist and non-capitalist practices of value appropriation. The article therefore argues that corruptive practices in Serbian privatization are not to be understood as structurally anomalous phenomena, since during neoliberal transformation dubious or criminal entrepreneurs managed to provide that which the political class did not manage to acquire elsewhere – capital, needed to perform wild privatization.

Podatki o avtorju

Valter Cvijić, raziskovalec
Inštitut za kulturne in spominske študije, ZRC SAZU,
Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
vcviji@zrc-sazu.si